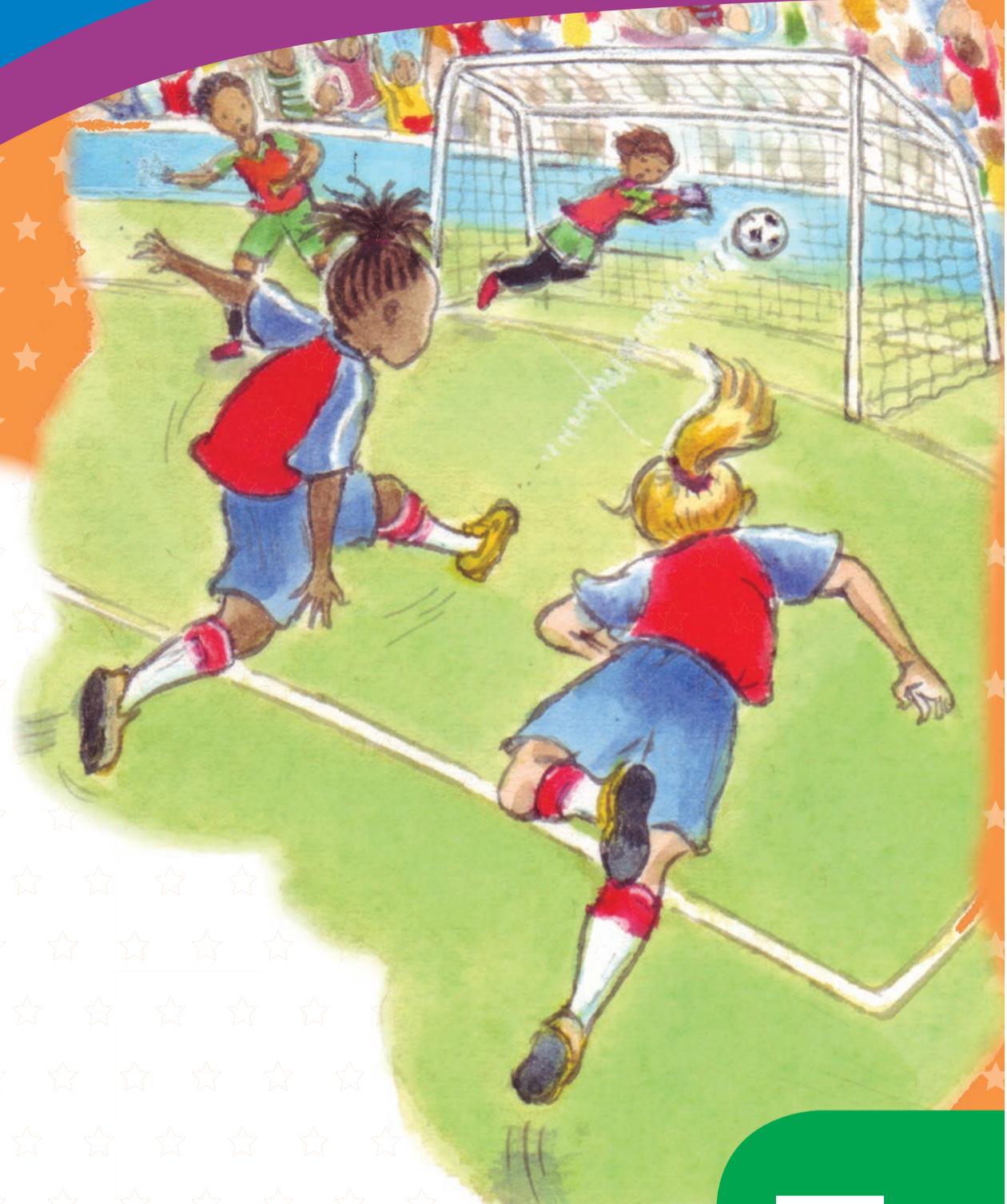

Mphato
wa **3**

Puku ye Kgolo ya dikanegele tše kopana

SEPEDI

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Puku ya

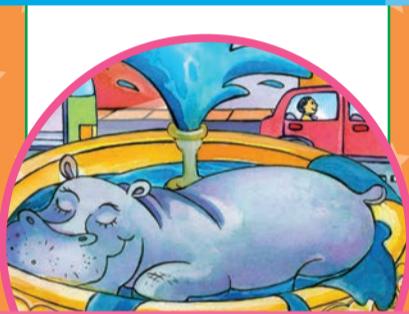
4

Mokgwa wa go šomiša Puku ye ye Kgolo:

Dikanegelo tše di lego ka mo go puku ye:

1 Go kgatha tema papading

2 Mahlatse a magolo

1

q

Bjalo ka morutiši o swanelwa ke go beakanya le go lokišetša go dira mešongwana ya go bala ka go šielana, wena le barutwana ba gago. Ka mehla ge o dira mošongwana wa go bala ka go šielana, wena o le morutiši, o šoma le barutwana ka moka. Le ge go le bjalo, barutwana ba gago ge ba le ba bantši kudu, go tla ba gabotse kudu ge o ka šoma le sehlopha, goba le karolwana e tee ya barutwana. Go swanetše go hlokamelwa le go kgonthišwa gore barutwana ba kgona go dula gabotse, le gore ba bone Puku ye Kgolo, gore ba kgone go bala sengwalo.

Ka go Puku ye Kgolo, dinako tša go bala ka go šielana, barutwana ba rutwa gore puku e swarwa bjang, gore puku e swarwa ka mokgwa wa maleba - go phetlolla maphephe ka mokgwa wa maleba. Go tšweletšwa pele mekgwa ya motheo ya puku - khabara, ka pele, ka morago, le hlogo - leina la puku. Gape, go bontšhwa le malebela a gore tshepetšo ya go bala e dirwa bjang, gape, mekgwa yeo e bohlokwa mo go tšweletšeng pele go theeletša ga barutwana, go bolela, go bala, go nagana, go fa mabaka le go ba le mabokgoni a go ngwala, go ya ka dinyakwa tša SEPHOLEKE (CAPS):

- Go tšweletša pele mabokgoni a go theeletša le go bolela.
- Go tšweletša pele ponagalo ya mabokgoni a go bala.
- Go araba dipotšišo ka ga kanegelo.
- Go kgatha tema dipoledišanong, go bolela ka go šielana.
- Go thala, go diragatša goba go ekiša ditiragalo.
- Go šomiša diswantšho go laela gore kanegelo e mabapi le eng.
- Šomiša go bala ka go šielana bjalo ka motheo wa go ngwala ka go šielana.

Go itokišetša nako ya go bala Puku ye Kgolo.

- Kgonthiša gore barutwana ka moka ba bona puku.
- Ge barutwana ba phapošborutelo ya gago e le ba bantši, bokaone ke gore o šome le sehlopha se sennyane.
- O tla hwetša gore go na le mohola go dira gore puku e eme gore o se hlwe o e swara ge o dutše o e bala. (Lebelela ditaelo tša gore o dire gore puku e eme ka khabara ya morago.)
- Šomiša rula goba sešupo go šupa mantšu, ge o dutše o bala.
- Ge o nyaka go bonagatša mantšu, o ka mamaretša mantšunyana a go mamaretša go dikologa lentšu go le bonagatša, goba wa dira lefastere la maselamotse. Šomiša setsekana sa pampiri ya sebopego sa khutlennethwi, o se ripe mo bogareng, gomme o bee khutlennethwi, o e tloše mo bogareng, gomme o mamaretše khutlennethwi godimo ga sengwalwa gore go bonagale fela lentšu le tee.

Nako ya mathomo ya go bala ka go šielana

Nako ya mathomo e lebanywa le boipshino le tebelelo ya mathomo ya go lebelela sengwalwa, barutwana bona ba fetola ka bobona ge ba lebelela sengwalo.

- Phetlolla kanegelo, ba tla bala. Bolela ka ga ditshwantšhetšo.
- Kgopela barutwana gore ba bolele gore ba nagana gore kanegelo yeo e theilwego godimo ga diswantšho e reng.
- Tšweletša mantšu a mathata goba a maswa pele barutwana ba bala kanegelo.
- Dira dikarata tša mantšu go tsebagatša tlotlontšu ye mpsha.
- Bala kanegelo, o šomiša ditlhagišo, gomme o fetolafetola lentšu la gago, lebelo le moyo wa lentšu. Šomiša dika le ditlhagišo tša sefahlego.
- Latela mongwalo ge o dutše o bala, ka go šupa mantšu ka kotana goba ka rula, gore barutwana ba bone seo o se balago, gomme ba amanye modumo le dika mo lephepheng. Gape se se tla ba thuša go bona tshepetšo ya go bala go tloga go la nnele go ya go la mmagoja, le go tloga godimo go ya tlase.
- Šomiša se bjalo ka sebaka sa go tsebiša 'polelo ya puku' bjalo ka: mantšu, mafofo, lephepheng, mongwadi le hlogo, bjalobjalo.
- Dira gore barutwana ba kgathetša tema mo kanegelong, ka go bolela fao sekafoko se ipoeletšago (mohlala: "Kitima, kitima, kitima ka lebelo leo o ka le kgonago, o ka se ntshware - Ke nna monna wa borotho bja dikhanakhana!").
- Kanegelo ye e bušeletšwago e swanetše go balwa gabedi go ya gararo, go fa barutwana sebaka sa go tšweletša polelo ya mogobelo, ge ba ekiša ditiragalo, goba go bušeletša dikarolo tša kanegelo, ka mantšu ao ba ikgethetšego ona.

Nako ya bobedi ya go bala ka go šielana

- Mo nakong ya bobedi go šomišwa sengwalo sona seo se šomišitšwego, gomme nepišo e šuthela go tšwela pele go kgathetša tema mo go baleng le morutiši, go šomišwa dipoledišano tše di šomišwago go tšweletša pele kwešišo ya tlotlontšu, go fetolela mabokgoni le sebopego sa sengwalo (popopolelo, maswaodikga, bjalobjalo).
- Go tšwa go wena, morutiši, go dira gore go išwe šedi go hlokome leng dithuto tše di amanago le šedi yeo e lebelelagoo dikgopoloo tše di latelago, mabapi le dikgatišo, dibopego tša dingwalo, mekgwa ya tumothhaka, dipatrone tša polelo, boitshupo bja mantšu, mokgwa wa go lemoša mantšu, le kwešišo, go mehlwaela ya tekanetšo (ntšukantšu, go pušeletšopeakanyo, go tšeia gore go bjalo, tekanyetšo le dipotšišo tša go fa maikutlo).

Nako ya boraro ya go bala ka go šielana

- Mo nakong ya boraro ya go bala ka go šielana, barutwana ba swanetše go bala sengwalo ka bobona gomme ba kgathetša tema ka go bolela, ba kgathetša tema ka go dira ka matsogo le go ngwala ditiragalo tše di theilwego godimo ga sengwalo.
- Ge go kgonagala, sengwalo sa Go balwa ka go Šielana se swanetše go tsebiša go Ngwala ka go Šielana moo morutiši a swanetšego go laetša gore sengwalo se ngwala bjang, gomme barutwana ba sware morero wa go ngwala taodišo ka ga sengwalo, gomme morutiši a kgathetša tema ya go kgonagatša le go ba sethaledi sa go laetša gore go ngwala bjang. Gomme tshepetšo e thuša go lokišetša barutwana ge ba dira mošomo wa bona wa go ngwala.

1

Go kgatha tema papading

E be e le
letšatši le le fodilego
ka kgwedi ya Phato,
gomme sehlopha sa kgwele
ya maoto sa ba mengwaga
ya ka tlase ga IO sa tšwa ka
peseng se tabogela fase se
bile se bolelela godimo. Ba
be ba le tseleng ya go ya
go raloka papadi ya bona ya
mafelelo mo sehleng.

Bohole ba be ba thakgaletše papadi ya
mafelelo gare ga sekolo sa New Town le
sekolo sa praemari sa Sea View.

Ann le Boati ba be ba le bona
basetsana ba le noši mo sehlopheng
sa New Town. Ba be ba hutša gore ba
tla raloka gabotse moo ba tla bego ba
fenya sekolo sa praemari sa Sea View.

Ann le Boati ba be ba nagana ba bona
sehlopha sa bona se thopile sefoka.

Boati, wa mengwaga ye lesometee, o
be a thakgetše kudu. O be a ipona a
nweša kgwele ya go fenya, ka diputsi
tša gagwe tše mpsha tše serolane.

Mo go sa letelwago, o ile a goeleta,
a lla ka maatla, a wela ka moleteng.

"Nthušeng!" a tsetla. Ann, Peter le Reabetšwe, ba ile ba kitimela morago, ba mo thuša go tšwa. "Aowi! Joo!" a lla, a dutše a hlotšahlotša ka leoto le tee.

"Ga ke kgone go gata ka leoto le ge ke ema!" O ile a dula fase bjanyeng.

"E se ke ya ba gore ke robegile kokoilane," a realo, a lla.

"Ge Boati a ka se kgone go bapala, go ra gore nka se kgone go bapala.

Ke tla swanelwa ke go mo iša kliniking.”

Ann o ile a hemela ka maatla.

“O se ke wa tshwenyega, Boati,” a realo. “Ke tla go iša ngakeng,” “Aowa! Aowa! O ka se dire bjalo. Ke tla leta mo go fihla ge papadi e fela.” “O ka se dule mo o le noši, Boati,” Ann a fetola.

Maloko a mangwe a sehlopha a ile
a yo bapala. Ann o ile a sokologa, a
itebanya le sehlopha ka moka. O ile
a leka go thibela
megokgo go tšhologa,
a nolegile moko.

“Wena sepela o yo
bapala. Le gona,
dirang gore le fenyel”

Ann o ile a thekga
Boati ge ba dutše
ba sepela ba eya
peseng; gape, ba
ile ba ya kliniking
mmogo. Ngaka e ile
ya hlahloba lenao la Boati. O ile a tšea
X-rei, a e lebelela, a myemyela. O ba
boditše gore lenao la Boati le tla fola. O
ile a le pantiša, gomme a botša Boati gore
a ka bapala kgwele ya maoto gape; fela
ge a ikwa a le kaone.

“Ge le nyaka,” gwa realo ngaka, “nka le
iša stediamo ka sefatanaga. Ke kgale ke
sa bogele kgwele ya maoto.”

E be e le ka nako ya makhutšo gomme
dino di be di re: New Town 2, Sea
View 2. Ge papadi e thoma gape,
basetswana bale ba babedi ba ile ba
tsena ka lepatlelong. Gona fao, ka
bonako, Ann o ile a nweša kgwele ya
boraro ya sehlopha sa New Town,
gomme, nako ye nnyane pele nakana e
fetša papadi, Boati o ile a nweša kgwele
ya bone. Basetsana bale ba babedi, ba
be ba thabile kudu ge sehlopha se eya
go tšeа sefoka sa sekolo sa bona.

2

Mahlatse a magolo

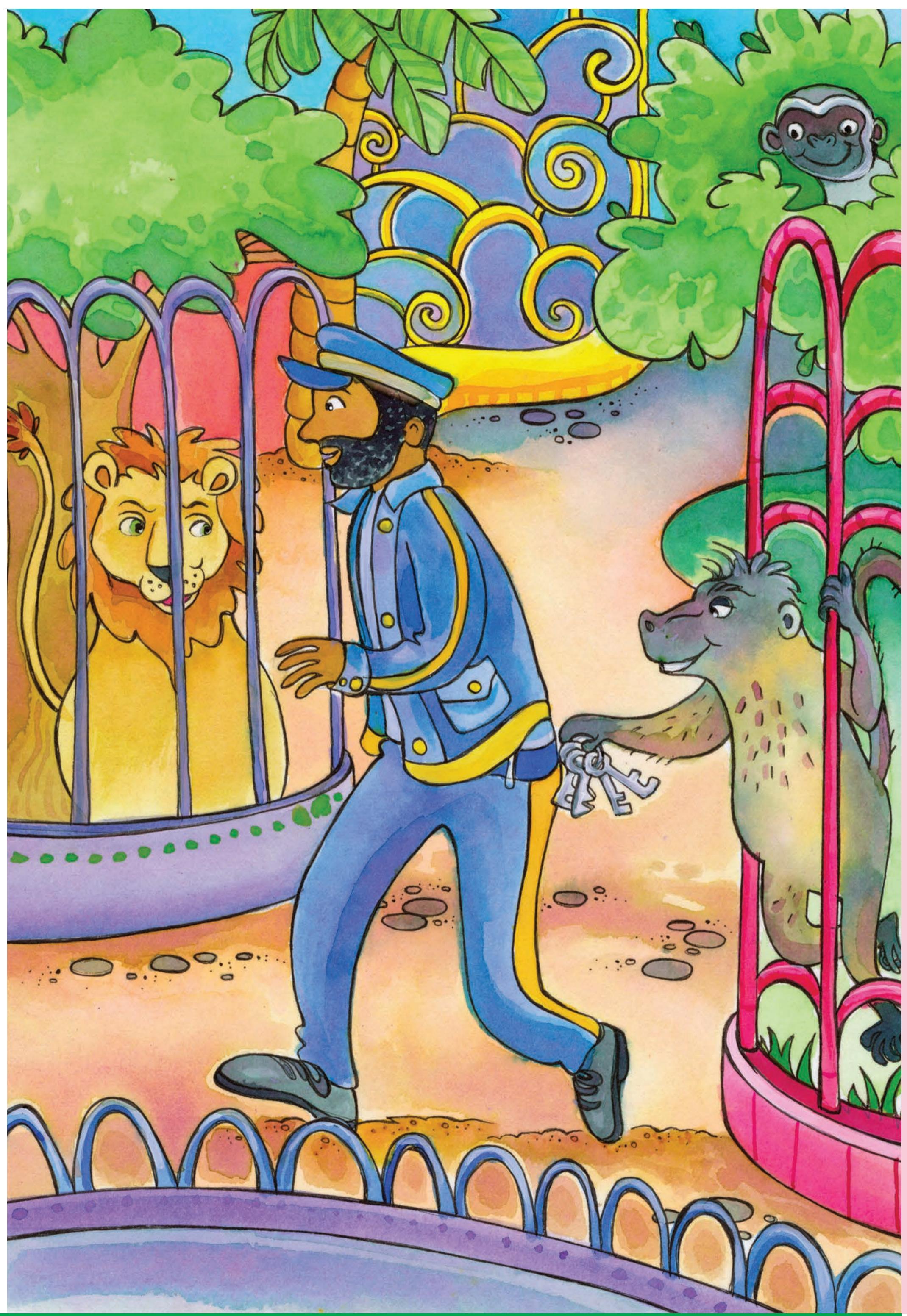
Mantšiboa a mangwe a borutho,
mohlokemedi wa serapa sa diphoofolo
o ile a notlela dihoko tša diphoofolo ka
moka pele a eya gae.

"A e beng boroko, diphoofolo! Ke tla
boa ka moso wo o latelago," a realo a
dutše a notlela hoko ya tšhwene.

"A e be boroko," Morena Tšhwene a
araba, a dutše a swamola dinotlelo mo
lephanteng la mohlokemedi wa serapa sa
diphoofolo, ka tlhokomelo.

"Jo! Ke lapile bjang!" mohlokemedi wa
serapa sa diphoofolo a realo.

"Ke thabile ka gore ke nako ya go ya gae.
Ke swerwe ke tlala, gomme ke hlogetšwe
go ja dijo tša dilalelo le ba lapa la ka."

Fela ge mohlokomedi wa serapa sa diphoofolo a tloga a eya gae, Morena Tšhwene o ile a ya go hoko ye, a ya le go ye e latelago, a notlolla diheke.

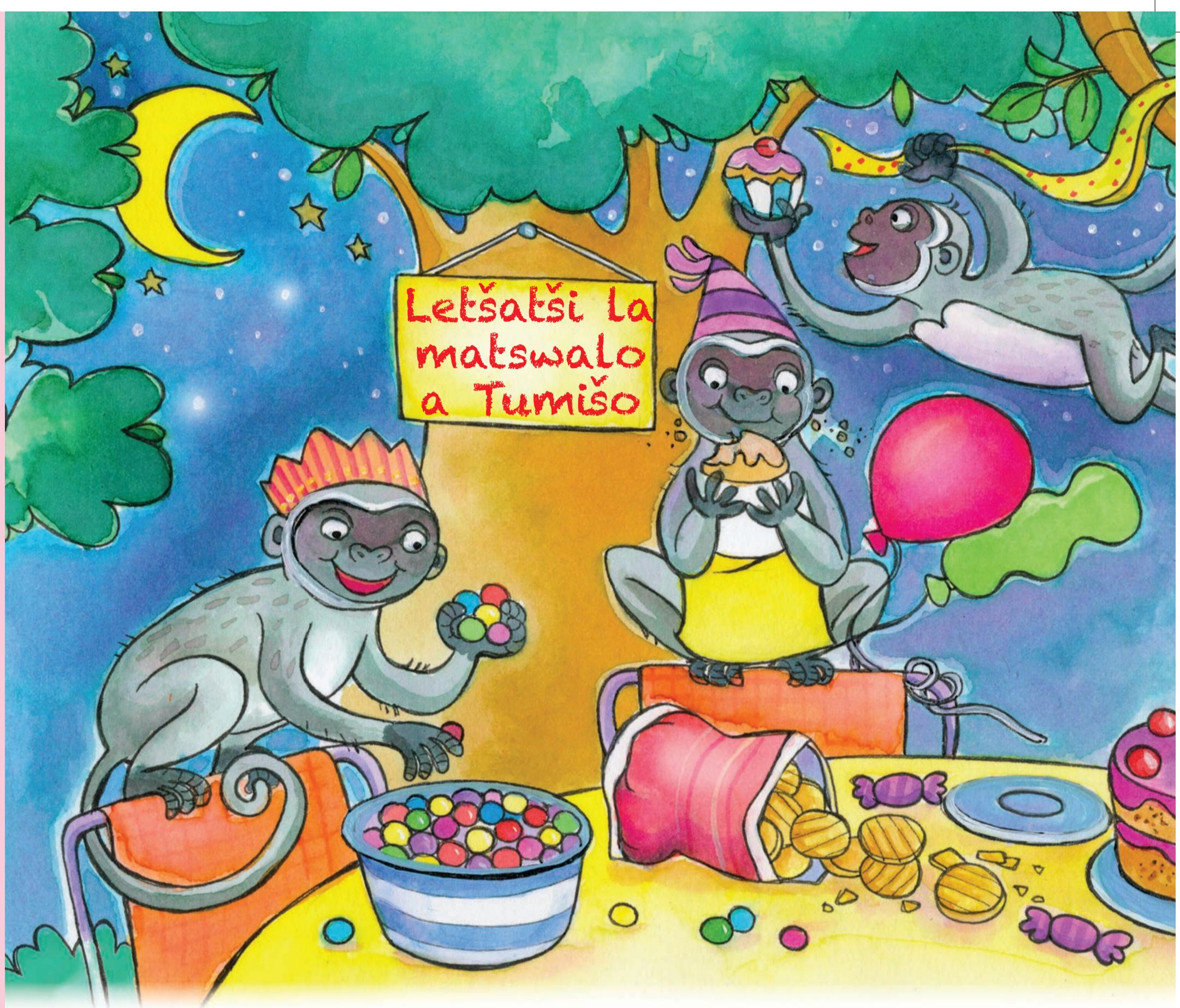
"Mohumagadi Kubu, wee!" a realo ka lethabo, "Etšwa, ke nako ya moletlo!"

"Dumela, Morena Tau," tšhwene ya realo. "Etšwa, etlang re ketekeng!"

Diphoofolo di ile tša hwenahwena ka lethabo, di thabetše go tloga mo serapeng sa diphoofolo.

Dikgabo di bile tša mathomo go phonyokga. Ka moka, masomepedi a tšona di nametše ka godimo ga legora la motato, tša ya phakeng.

Dikgabo di ile tša thaba ge di hwetša
tafola ye e tekilwego go lokišeditšwe
moletlo wa letšatši la matswalo leo le tlilego
go ketekwa letšatši le le latelago. Dikgabo
di ile tša ja dijo tšela di lokišeditšwego
moletlo wa Tumišo. Di ile tša bapala godimo
ga melekramo le meswinking.

Ka yona nako yeo, monna wa go diša
phaka o ile a tsoga borokwaneng bjoo a
ilego a bo re pšha! O ile a makala kudu

ge a bona dikgabo tše masomepedi di
bapala mo phakeng.

“Na e ka ba ke a lora? Na se e ka ba
nnete?” A ipotšiša.

Hilita, e lego kubu, o ile a tšeа
sephetho sa go tloga ka serapeng
sa diphoofolo a theoga ka mmila wo
mogolo a sa tsebe mo a yago.

O makaditšwe ke mašata a dinamelwa.
Go be go tletše mašata kudu ka
maatla! O ile a tšeа sephetho sa
go robala ka letangwaneng le le
bego le le ka pele ga holo ya toropo,
eupša ga se a robala
gabotse ka ge a be a
no fela a phafoswa
ke medumo ya
dinamelwa le dialamo
tša dinamelwa tša
tšhoganetšo.

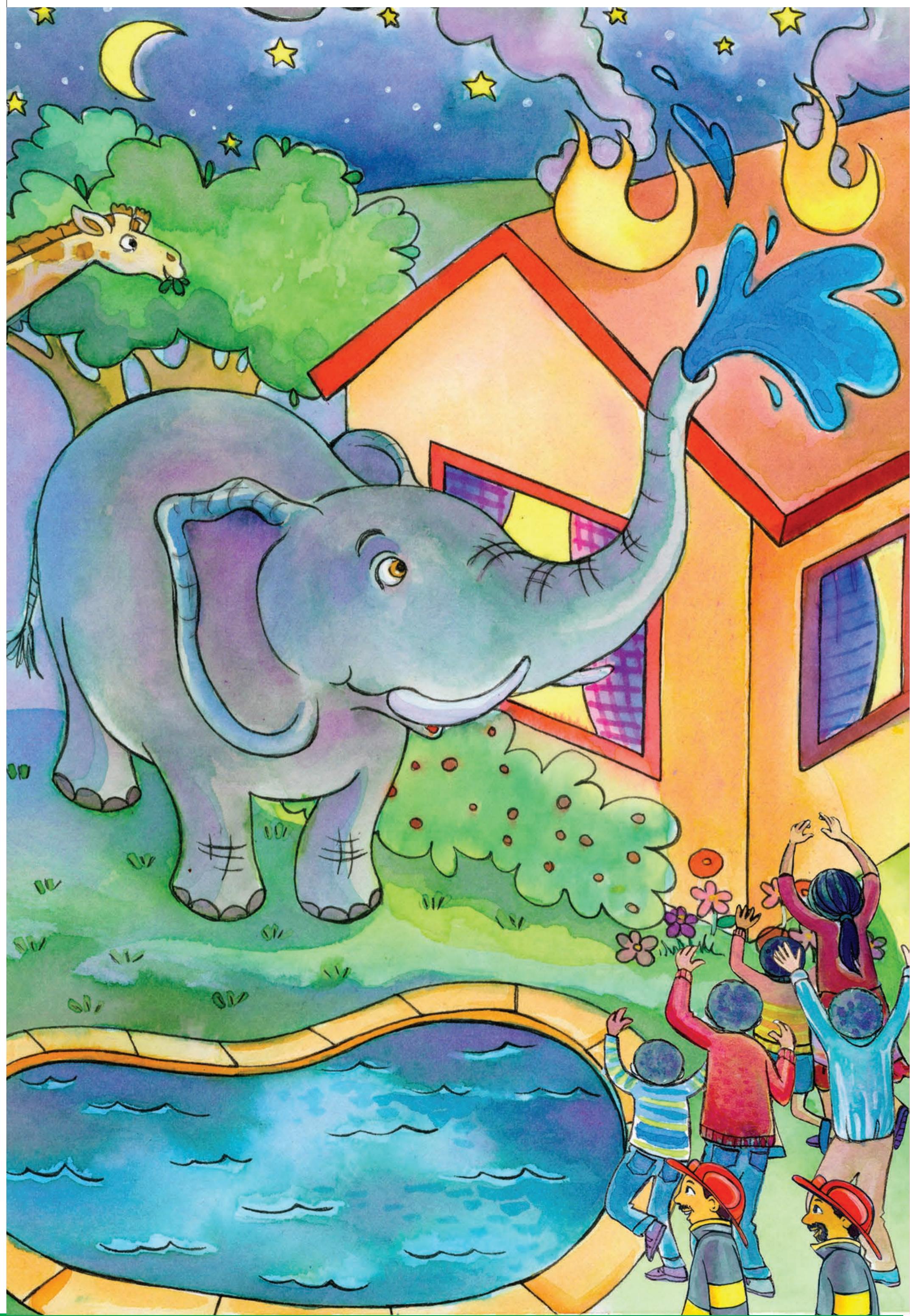
Leyo, e lego tau, o tšwile lesolo a
theoga le mmila. O be a dupadupa,
a nyaka dijo. O be a tla ja eng?
O ile a hlodimela ka suphamaketeng.
“Thušang! Thušang!” Bareki ba
goelela.

Bubu, e lego tlou, e bile phoofolo ya mafelelo ya go tšwa ka serapeng sa diphoofolo. O ile a sepela a putlaganya toropo.

Bubu ge a dutše a sepela mo tseleng, o bone ntlo e eswa. O ile a moma meetse ka letangwaneng la go thutha, gomme a gaša ntlo. Ka pelanyana ya ba mollo o timile.

“O šomile, Morena Tlou!” gwa goelela borasetimamollo.

“Šatee!” Babogedi ba goelela ka lethabo.

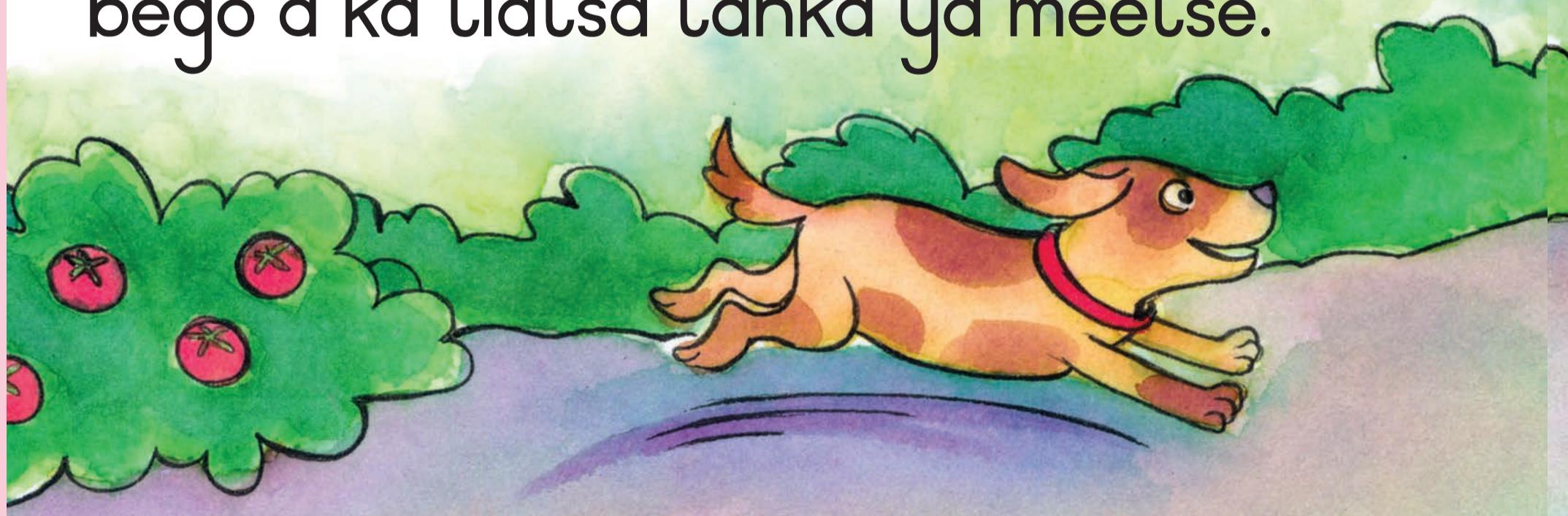
Bubu o tšwetše pele ka go sepela a putla toropo, a eya motseng.

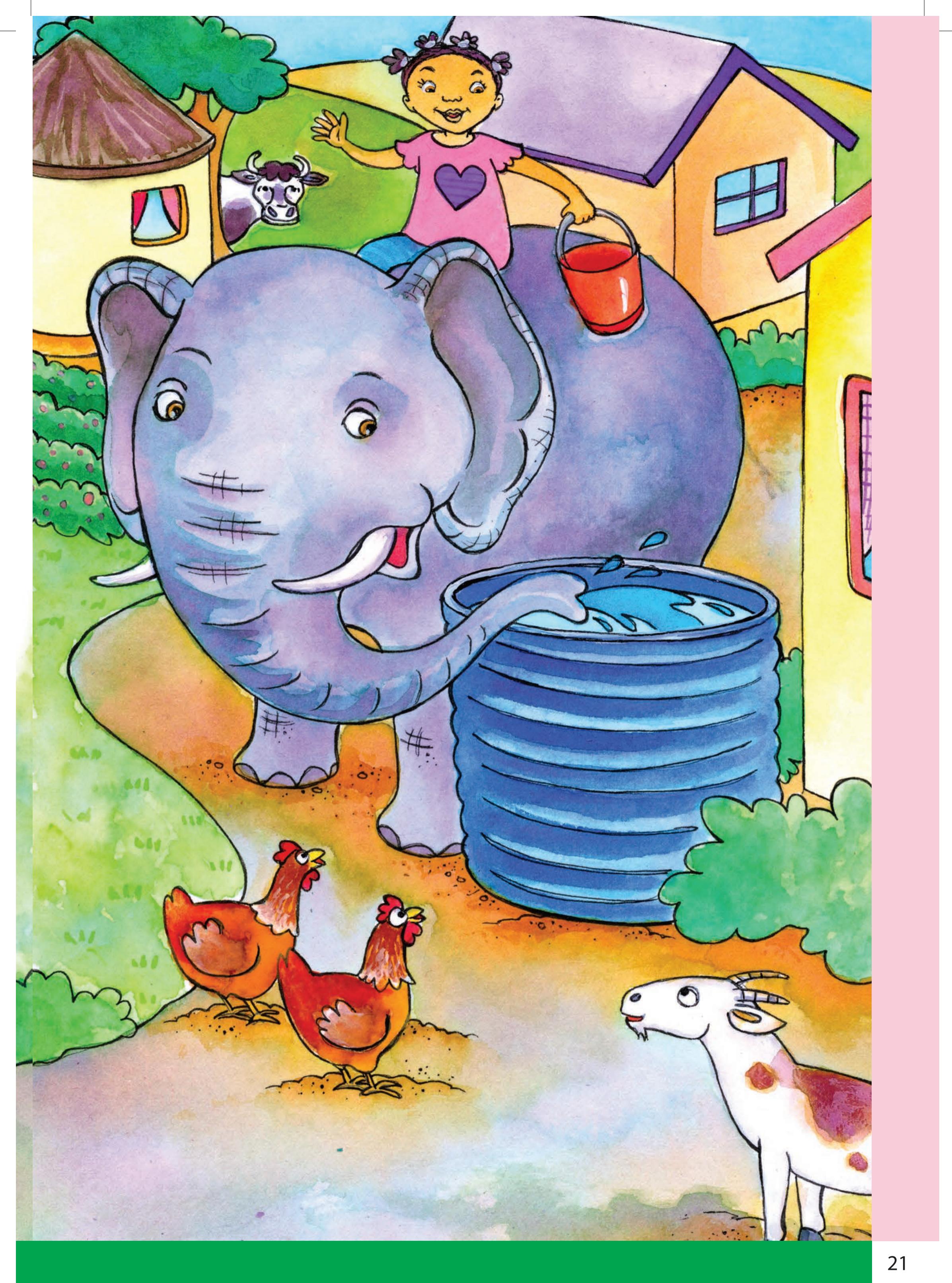
O bone Maphoko a sepela, a etšwa ka nokeng. O be a swere bothata ka go rwala kgamelo ya meetse.

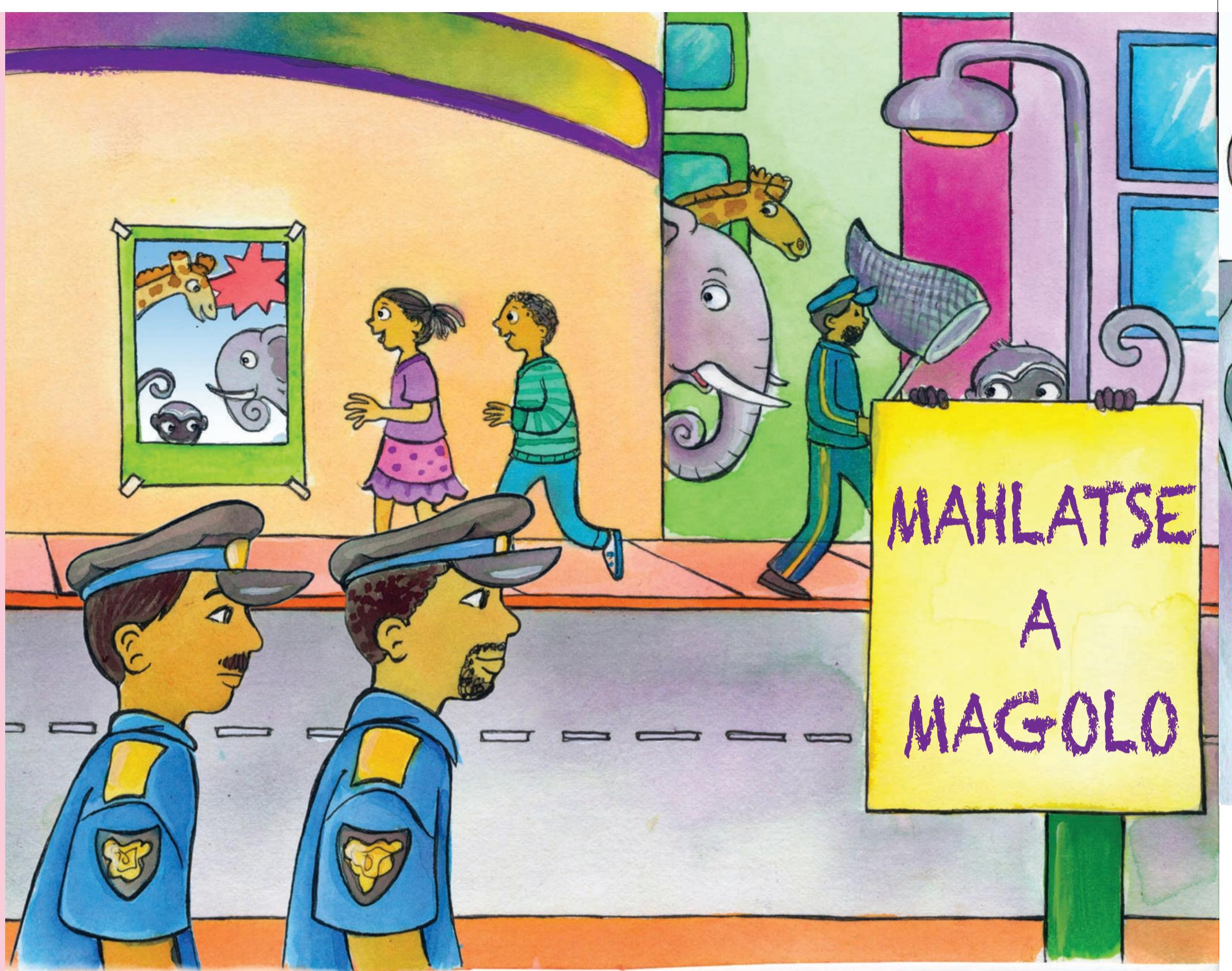
"Ke fela ke phuma kgamelo ya meetse," Maphoko a realo.

"O se ke wa tshwenyega. Ke tla go thuša go rwala meetse," Bubu a realo.

O nameditše Maphoko mokokotlong wa gagwe gomme a moma meetse ao a bego a ka tlatša tanka ya meetse.

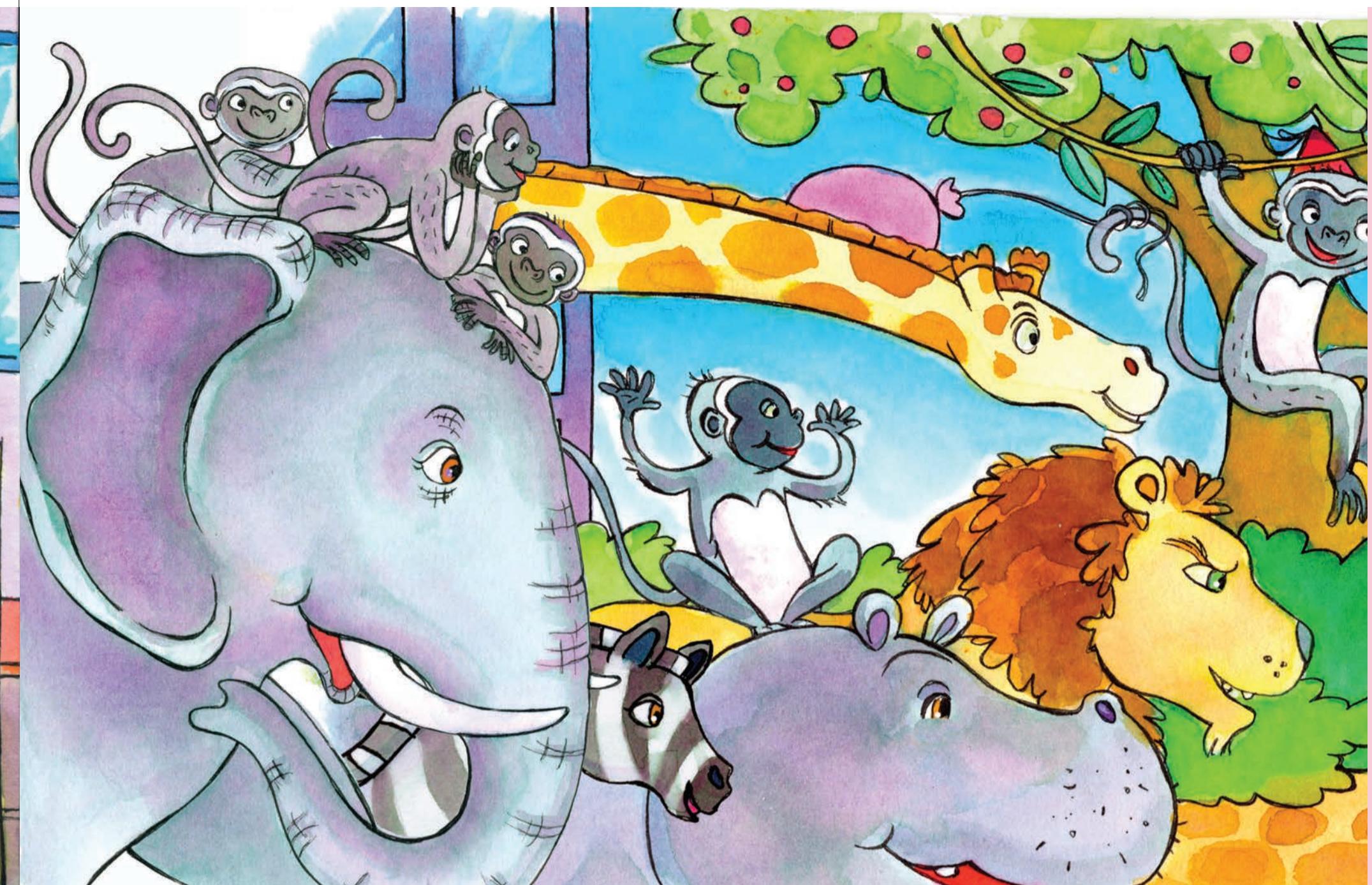

Ka pela, mohlokomedi wa serapa sa
diphooftolo le bathuši ba gagwe ka moka, ke
ge ba tšwile lesolo la go nyaka diphooftolo.
Maphodisa a ile a tla go ba thuša.

Dihlogotaba tša dikuranta le dipego tša
bjako tša diyalemoya di seboditše batho
ka ga tau, ka lesolo la yona la go thopa
ka mo mabenkeleng.

Ka yona nako yeo, diphoofolo ka moka
tša tšeа sephetho sa go boela ka
serapeng sa diphoofolo.

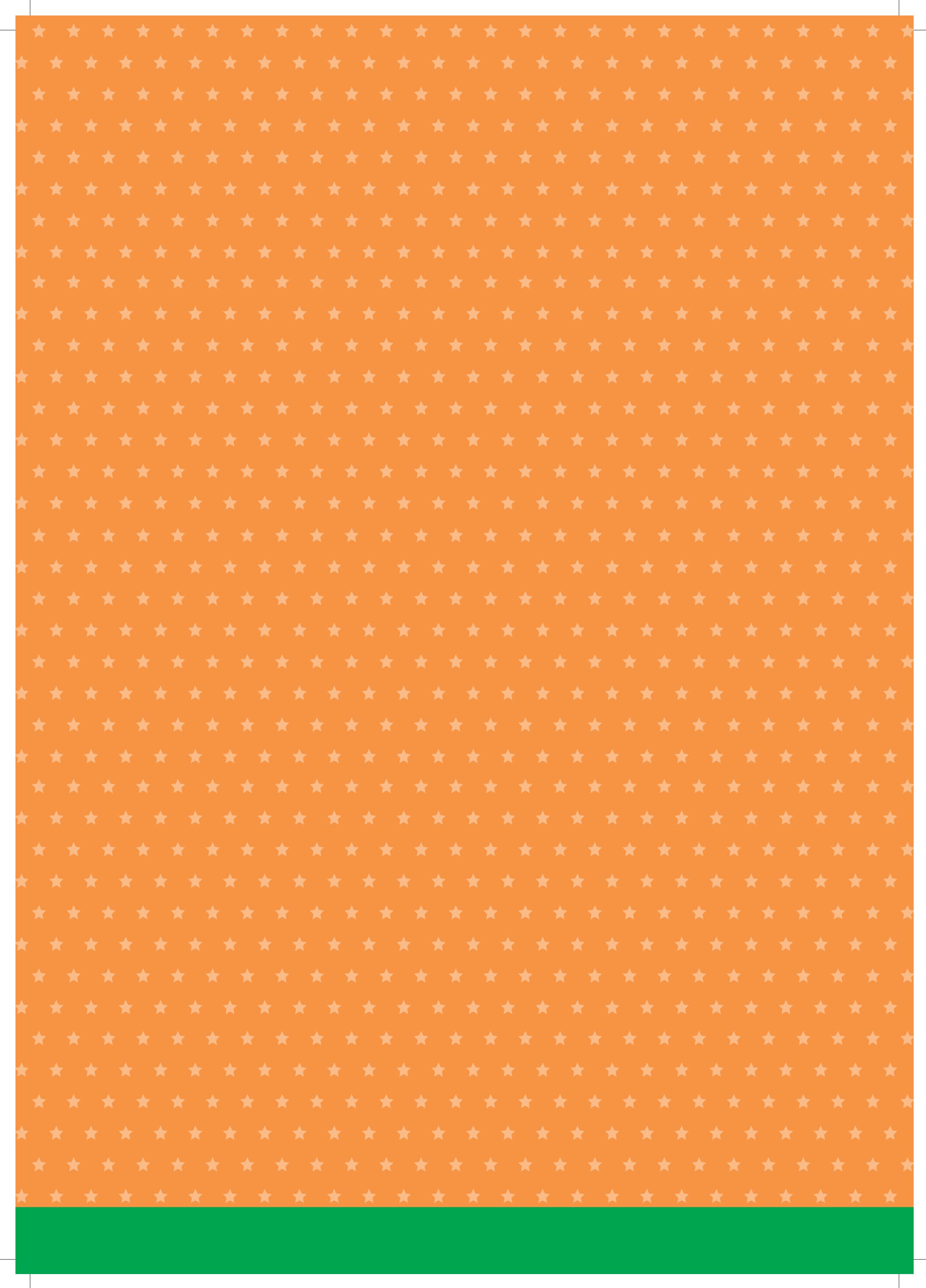
“Ga go bonolo go hwetša dijo ka
toropong,” tau ya realo.

“Ga ke kgone go robala ka lebaka la
lešata la dinamelwa,” kubu ya realo.

“Ka mo gare ga toropokgolo go swana
le sethokgwa,” tlou ya realo.

"Re ipshinne kudu kua moletlong. Bjale
re lapile, gomme re nyaka go ya gae,"
dikgabo tša realo. Morena Tšhwene,
yoo a bego a swere dinotlelo, o ile a
bula heke gore diphoofolo di boele
ka serapeng sa diphoofolo. "Mmalo!
Bjale ke a tseba gore go diregile
eng ka dinotlelo tša ka!" Gwa realo
mohlokomedi wa serapa sa diphoofolo.

O a amogelega mohlwaeleng wa Puku ye Kgolo. Puku ye, ye Kgolo e hlama karolo ya Mohlwaela wa Molalatladi, wo o aparetšago dipukutšomo, kgoboketšo, dipadišo tše di hlophilwego le diphoustara. Re hutša gore o tla hwetša dikanegelo tša go fapano tše di akareditšwego ka go Dipuku tše Kgolo tše seswai tša mphato wo, tše di nago le mohola go barutiši ba lena, le gore barutwana ba lena ba tla ipshina ka maitemogelo a go bala ka go šielana. SEPHOLEKE (CAPS) sa Kgato ya Motheo se tšweletša molaleng go Bala ka go Sielana e le ye nngwe ya dikarolwana tše bohlokwa tša maano a go bala. Go bala ka go šielana ka mehla go diragatšwa mo nakong ya matšatši a mabedi le a mane mo bekeng mo ngwana yo mongwe le yo mongwe a nago le sengwalo sa go swana le tše dingwe tša go balwa. Dipukutšomo le dipadišo tše di hlophilwego di swanetše boikemisetšo bjo.

Le ge go le bjalo, go bala ka go šielana o šomiša Puku ye Kgolo ya go ba le maletere a magolo ke mokgwa wo mobotsebotse wa go bala ka go šielana, ka gore barutwana ba kgona go bona maletere le diswantšho, gomme, o kwešiša ge o dutše o bala ka mokgwa woo o swanago le go bolela kanegelo ya balapa ka mokgwa wa setlwaedi wa setšo. Go bohlokwa gore barutwana ba dule ba dikologile Puku ye Kgolo, ka gore barutwana ka moka ba kgona go bona le go bala sengwalo. Maletere a magolo a Puku ye Kgolo a dira gore motho a balele godimo, a balela barutwana ba palo ye kgolonyana ka nako e tee mo lefelong leo go iketlwago, motho a sa tšhoge selo.

Puku ye Kgolo mo go mehlwaela ye, e tla tsebiša barutwana dikanegelo tše ntši, direto, merumokwana le ditiragatšo, gammogo le tsebo, le ditshwantšho, ka lerato.

Ke mošomo wa gago, bjalo ka morutiši, go dira gore dikanegelo di be le bophelo mo go barutwana, le go dira gore lefelo le ba lego go lona le be la go thabiša, la go ba lefelo la khuduego ya mahlahla. Ge o šomiša Dipuku tše Kgolo, go go kgontšha gore o be mohlala, ka maitemogelo a go bala, ka go hlama moyo wa lethabo, go wena le barutwana ba gago. Re hutša gore puku ye e tla go thuša gore o dire ka wona mokgwa woo.

Dikgopolole tše dingwe tša go šomiša Puku ye Kgolo

ISBN 978-1-4315-3032-8

ISBN 978-1-4315-3032-8

THIS BOOK MAY NOT
BE SOLD.

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street, Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
First edition 2016

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

The Big Books in this series are available in all languages. They were developed by a team of UNISA Language and Education experts as part of their Community Engagement contribution to South Africa's education sector.

Author: V McKay

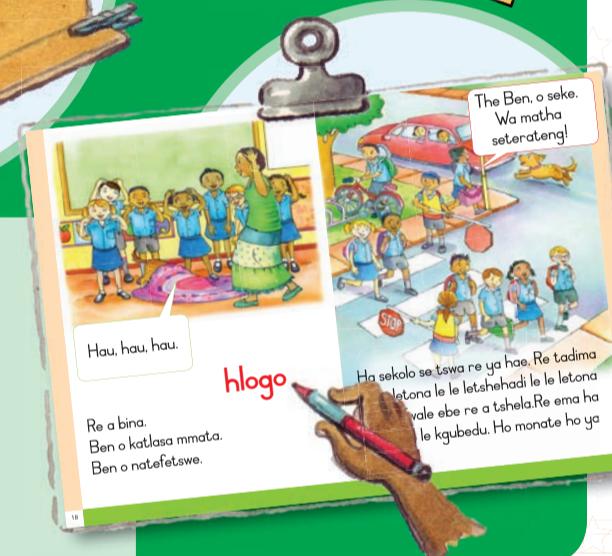
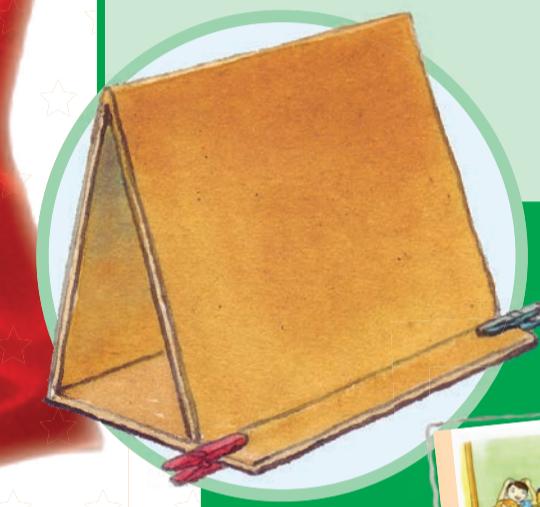
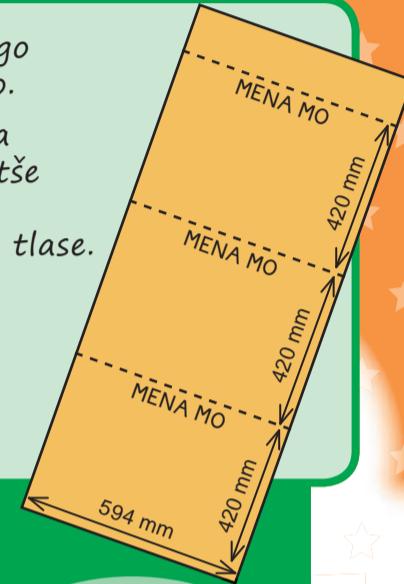
Itirele lefelo la gago la go bea Dipiku tše Kgolo

O tla swanelwa ke go ba le:

1. Khatepoto ya bophaphathi bja go lekana le bja Puku ye Kgolo ge e butšwe (594 mm) le botelele bja Puku ye Kgolo, gararo (1360 mm).
2. Theipi ya go kgomaretša
3. Dipatiši tše pedi goba diphekese go swara khatepoto maemong a yona.

Šomiša Theipi ya go mamaretša go kgomaganya diripa tša khatepoto.

Mena khatepoto go dira freimi ya sebopego sa A gomme o mamaretše botlase le bokapele bjale ka ge go laetšwa mo go tshwantšetšo mo tlase.

- Šomiša phaphathi ya plastiki ye e se nago mebal a e be sekhpetsi sa Puku ya gago ye Kgolo. E tla hola barutwana le morutiši go ngwala godimo ga plastiki.
- Ngwala godimo ga sekhpetsi ka pene yeo e dirilwego, gagolo, ka meetse, yeo e hlatswegago.
- Šomiša sepatiši sa go se ngaologe sesolo go kgomagantšha sekhpetsi sa Puku ye Kgolo, sa go bonagantšha.

